DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.50

УДК 349.6 (477)

А.С. ЄВСТІГНЄВ

*Андрій Сергійович Євстігнєв, доктор юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

ORCID: 0000-0001-6994-1069

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ОКРЕМИХ ЗАКОННИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Найбільш небезпечним проявом кризової екологічної ситуації в сучасній Україні є численні порушення екологічної безпеки як стану довкілля та суб'єктивного конституційного права людини (права на безпечне для життя і здоров'я довкілля). Більшість із таких порушень є латентними, адже конкретне діяння (правопорушення) та його наслідки віддалені в часі, що в більшості випадків унеможливає доказування причинно-наслідкового зв'язку між ними і як наслідок не дозволяє вживати заходи юридичного впливу на порушника та відновлення порушених прав потерпілих осіб. Більш того, з огляду на специфіку відповідних порушень, вони можуть мати невідворотні впливи на життя і здоров'я населення, що навіть за умови своєчасного їх виявлення і документування не відновить повноцінно порушених прав.

Очевидно, що за таких умов попередження і недопущення відповідних порушень є значно більш ефективним, ніж реагування на наслідки після того, як воно вже вчинено. За умови активного застосування конструкції «захист законного екологічного інтересу» важливу роль у вказаному попередженні можуть відігравати суди, практика яких на даний час зведена в переважній більшості до захисту екологічних прав, що можливо лише після їх порушення, а отже, є значно менш ефективним механізмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід звернути увагу, що різні аспекти правового забезпечення екологічної безпеки досліджуються вченими – представниками вітчизняної науки екологічного права, як от: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, Ю.Л. Власенко, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук, М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, Н.Р. Малишева, Е.В. Позняк, О.В. Сушик, О.А. Шомпол, Ю.С. Шемшученко та ін.

Окремі особливості судового захисту природного довкілля та екологічних прав розглядалися учасниками однойменного Міжнародного судового форуму, що проводився Верховним Судом у листопаді 2019 року¹. Зокрема, захисту суспільних інтересів у сфері довкілля було присвячено доповідь судді Верховного Суду доктора юридичних наук В.М. Кравчука², а проблемам забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах та шляхам її вирішення – доповідь доктора юридичних наук Ю.А. Краснової³.

Водночас спеціальні правові дослідження, в яких би наводились конкретні пропозиції щодо судового захисту законного екологічного інтересу (інтересів) як засобу попередження порушень екологічної безпеки, у науці екологічного права не здійснювались, що обумовлює актуальність проведеного в цій статті дослідження.

Метою статті є обґрунтування можливості ефективного попередження порушень екологічної безпеки шляхом захисту в судовому порядку законного екологічного інтересу (інтересів) у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу. Порядок та умови участі судів у питаннях попередження порушень екологічної безпеки обмежені передусім приписами чинного процесуального законодавства, яке містить з цього приводу подібні приписи.

Так, ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України⁴ передбачено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, а звернутися до суду за зазначеним захистом має будь-яка особа.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України⁵ завданням адміністративного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних

© А.С. Євстігнєв, 2020

* *Andrii Yevstihniev, Dr. Hab. in Law, Associate Professor, Associate Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, а кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені зазначені права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист.

Приписами ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України⁶ справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави визначено в якості завдань господарського судочинства. Правом на звернення до господарського суду за вищевказаним захистом наділені юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування. При цьому вказані особи уповноважені звертатись до господарського суду також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням (ч. 2 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України).

Аналіз процитованих положень трьох процесуальних кодексів дає підстави для наступних висновків:

1) основним завданням цивільного, адміністративного та господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів;

2) метою відповідних видів судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів учасників відповідних судових процесів (справ);

3) права і законні інтереси є окремими об'єктами судового захисту (тобто можливим є захист виключно інтересів, за відсутності вимог щодо захисту прав);

4) захист прав і законних інтересів можливий у випадку їх порушення на момент розгляду справи судом або навіть на момент звернення до суду із відповідними вимогами (що може слідувати з буквального тлумачення приписів вищевказаних процесуальних кодексів).

Аналіз практик вітчизняних судів, що склалася за період незалежності України, вказує на те, що до захисту будь-яких законних інтересів (не ведучи вже мову про захист законних інтересів у сфері екології) зазначені органи вирішення спорів ставляться дуже обережно. Серед судових рішень, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень, майже не знайдеться тих, де б суди повноцінно захищали порушені (оспорені або невизнані) законні інтереси учасників відповідних справ. Така ситуація, очевидно, пояснюється складністю категорії «законний інтерес», яка не містить чіткого закріплення на рівні приписів писаного права.

Здавалося б, ситуацію мав значно спростити Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 1 грудня 2004 р. у справі № 18-рп/2004⁷ вказав орієнтири розуміння сутності зазначеної категорії, вказавши, що «охоронюваний законом інтерес», який вживається в частині першій ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (чинного на час прийняття рішення) та інших законах України в логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

Не зважаючи на те, що вказане рішення формально було прийнято в контексті тлумачення конкретного положення не чинного вже сьогодні процесуального кодексу, вважаємо висловлену позицію достатньо універсальною та такою, що може застосовуватись на даний час.

Однак за більше ніж 15 років, що минули з часу прийняття такого рішення, у практиці судів висловлена Конституційним Судом України позиція застосовується достатньо рідко і, як правило, за умови розгляду майнових (а не екологічних) спорів, у межах яких одночасно йдеться про порушення як законних інтересів, так і прав.

Можна достатньо аргументовано стверджувати, що судовий захист безпосередньо законного екологічного інтересу, окремо від захисту будь-яких формалізованих на рівні положень чинного законодавства екологічних прав, на даний час майже не здійснюється в судовій практиці.

Вважаємо, що така ситуація перешкоджає виконанню основної мети правового регулювання суспільних відносин забезпечення екологічної безпеки, що полягає в попередженні можливих порушень у формі заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини внаслідок набуття небезпечних для зазначених благ властивостей довкіллям.

Так, з огляду на визнані на рівні юридичної доктрини та практики правозастосування підходи до розуміння категорії «екологічний інтерес» вважаємо можливим вести мову про такі пов'язані з правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля законні екологічні інтереси, як: законний інтерес щодо того, щоб будь-яка діяльність, яка може порушити це право, здійснювалась екологічно безпечно та законний інтерес щодо того, щоб діяльність, яка неодмінно порушить зазначене право у випадку її продовження, була припинена до такого порушення і шкоди життю та здоров'ю людини (конституційно визнаним найвищим соціальним цінностям) завдано не було.

За умови визнання наявності зазначених у попередньому абзаці двох законних екологічних інтересів їх порушення очевидно матиме місце відповідно тоді, коли діяльність, яка може порушити право на екологічну безпеку, буде здійснюватись екологічно безпечно, а також у випадку, коли така діяльність набуде характеристик, за яких, за умови її подальшого здійснення, право на екологічну безпеку буде порушено. Тому право на судовий захист таких законних екологічних інтересів виникатиме до заподіяння шкоди життю і здоров'ю

людей внаслідок порушення права на екологічну безпеку, і внаслідок такого захисту можна буде запобігти заподіяння такої шкоди.

За наведеного підходу формально дозволений чинним процесуальним законодавством захист законних інтересів здійснюватиметься до порушення права на екологічної безпеку, адже момент порушення виділених у цій статті законних інтересів матиме місце до порушення вказаного права.

Таким чином, значно спрощуватиметься завдання попереджувати порушення екологічної безпеки, що за чинного законодавства неможливо при захисті відповідного права, адже право може бути захищено виключно після його порушення, що в свою чергу має вияв у формі заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини (яке значно важливіше не допустити (попередити), аніж реагувати на нього після того, як таку шкоду завдано).

Висновки. Повноцінне здійснення судового захисту порушених екологічних законних інтересів у сфері забезпечення екологічної безпеки як окремих об'єктів захисту може суттєво посилити ефективність такого забезпечення, адже дасть можливість попереджати порушення, а не реагувати на них після того, як вони відбулись. При цьому такий захист можливий за чинного стану відповідного процесуального законодавства, що значно спрощує реалізацію наведених у цій статті пропозицій.

¹ Програма. Міжнародний судовий форум «Захист природного довкілля та екологічних прав». 7 листопада 2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Programa_forum_1.pdf

² Кравчук Володимир. Захист суспільних інтересів у сфері довкілля. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/prezentatsiia_1.pdf

³ Краснова Ю.А. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах і шляхи їх вирішення. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/prezentatsiia_6.pdf

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

⁵ Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

⁶ Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

⁷ Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. по справі № 18-пн/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>

Резюме

Євстигнєєв А.С. Судовий захист окремих законних екологічних інтересів як засіб попередження порушення екологічної безпеки.

У статті проведено аналіз стану й перспектив судового захисту екологічних законних інтересів, проаналізовано положення чинного процесуального законодавства з відповідних питань, запропоновано формулювання двох екологічних інтересів, захист яких може дати змогу попереджувати порушення екологічної безпеки. Зроблено висновок, що повноцінне здійснення судового захисту виділених екологічних законних інтересів як ефективний засіб превентивного характеру в досліджуваній сфері може здійснюватися за чинної редакції процесуального законодавства.

Ключові слова: екологічні законні інтереси, екологічна безпека, екологічні права, захист прав, захист законних інтересів, попередження порушень екологічної безпеки.

Резюме

Євстигнєєв А.С. Судебная защита отдельных законных экологических интересов как способ предотвращения нарушения экологической безопасности.

В статье проведен анализ состояния и перспектив судебной защиты экологических законных интересов, проанализированы положения соответствующего действующего процессуального законодательства, предложено формулировку двух экологических интересов, защита которых может дать возможность предотвращать нарушения экологической безопасности. Сделано вывод, что полноценное осуществление судебной защиты выделенных экологических законных интересов как эффективное средство превентивного характера у исследуемой сфере может осуществляться в условиях действующей редакции процессуального законодательства.

Ключевые слова: экологические законные интересы, экологическая безопасность, экологические права, защита прав, защита законных интересов, предупреждение нарушений экологической безопасности.

Summary

Andrii Yevstihnieiev. Judicial protection of several legitimate environmental interests as a way to prevent violations of environmental security.

The article analyzes the status and prospects of judicial protection of environmental legitimate interests, analyzes the provisions of the relevant current procedural legislation, proposes the formulation of two environmental interests, the protection of which can make it possible to prevent violations of environmental safety.

It is concluded that full implementation of judicial protection of selected environmental legitimate interests as an effective preventive mechanism in the investigated field may be exercised under the terms of the applicable version of procedural law.

It is substantiated that the current law in the field of justice defines legitimate interests as the objects of court protection. Moreover, the official understanding of the term "legitimate interest" was given by the Constitutional Court of Ukraine in 2004 in its decision from 01, December, 2004 № 18-пн/2004.

Despite of this this, it is noted that national courts rarely protect environmental interests directly. This is due to the absence of clear criteria for identifying legitimate environmental interests which are not explicitly enshrined in legislation. Therefore, in the absence of a proper tradition of protecting legitimate environmental interests, courts seek to protect specific environmental rights which are rather detailed specifies in current legislation.

Such a situation impedes the fulfilment of the main objective of the legal regulation of public relations for ensuring ecological security, which is to prevent possible violations in the form of harm to life or human health.

In case of full implementation, the practice of full protection of legitimate environmental interests (which is formally permitted by the applicable procedural legislation), the protection of such interests will be exercised until the right to environmental safety is violated, so such violations will be prevented.

Key words: environmental legitimate interests, ecological safety, ecological rights, protection of ecological rights, protection of legitimate interests, prevention of environmental safety violations.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.51

УДК 349.42; 349.6

Т.О. КОВАЛЕНКО, Е.В. ПОЗНЯК

*Тетяна Олександрівна Коваленко, доктор юридичних наук, доцент, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

ORCID: 0000-0002-7103-6209

*Еліна Владиславівна Позняк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, психолог***

ORCID: 0000-0001-5515-4849

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Постановка проблеми. Приписи Конституції України¹, якими людину, її життя і здоров'я визнано найвищою соціальною цінністю, а на державу покладено обов'язок забезпечувати консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, належать до найбільш вагомих правових засад культури, які відображають її зміст. У чинному законодавстві України культура визначена як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти (ст. 1 Закону України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р.).

В українському суспільстві з давніх-давен носієм культури нації є селяни. У юридичній науці звертається увага на те, що землеробством, яким із найдавніших часів переважно займалися українці, було закладено найглибшинніші передумови вітчизняної ментальності. Фахівці стверджують, що весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова і менталітет) ідеально адаптовані до тієї самої території, детерміновані природними циклами і сільськогосподарським календарем. Закодована на підсвідомому рівні, закріплена в традиції та мові нації, ця інформація зумовлює такі особливості характеру Українського народу, як тонке відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм, розвинуте почуття справедливості, що спонукає до нескінченних пошуків правди².

Цілком закономірно, що однією із стратегічних цілей державної аграрної політики України визнано збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації (ст. 2 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р.). Збагачення духовної культури селянства, підтримання національних традицій та створення соціально-культурної інфраструктури на селі є одним із найбільш ефективних соціально-економічних засобів забезпечення розвитку соціальної сфери села.

Необхідність вирішення проблем, які виникають у зв'язку з формуванням духовної та матеріальної культури селянства в сфері житлово-комунального, побутово-обслуговуючого, спортивно-оздоровчого, освітнянського, екологічного забезпечення спонукають представників правової науки до пошуків дієвих правових механізмів поліпшення ситуації, що склалась у сфері соціального розвитку села та його мешканців. Обґрунтовані в науці аграрного права потреби відродження і збереження селянина як господаря на землі, носія моралі та національної культури – це чинники, які утворюють пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці нашої держави. Духовна та матеріальна культура селянства є непересічною соціальною цінністю та об'єктом дослідження вчених крізь призму права й законодавства, а її формування – комплексною соціальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі з аграрно-правової тематики питань розвитку соціальної сфери села приділяли увагу такі вчені, як Я.З. Гаєцька-Колотило, О.В. Гафурова³, В.М. Єрмоленко, Н.В. Ільків⁴, В.П. Жушман⁵, А.М. Земко⁶, Т.О. Коваленко⁷, В.В. Носік⁸, О.М. Пашченко⁹,

© Т.О. Коваленко, Е.В. Позняк, 2020

* *Tetiana Kovalenko, Dr. Hab in Law, Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

** *Elina Pozniak, Ph.D. in Law, Associate Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Psychologist*